

УДК 008

СХІД ТА ЗАХІД: ДВА ШЛЯХИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ НА МАРГІНЕСІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Андрій Синах

*Сумський державний університет,
факультет іноземної філології та соціальних комунікацій,
кафедра філософії
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна*

Дослідження спрямовано не на традиційне вивчення історичних конотацій і парадигм, а, в першу чергу, синергетичної складової надбудовних механізмів, тобто осмислення найбільш значущих метафізичних детермінант, які мають істотний вплив на всі сфери суспільно-політичного і культурного життя сучасного Заходу і Сходу.

Попри нерівномірний розвиток глобалізації й весь драматизм породжених нею конфліктів і колізій, сучасні тенденції підводять людство до становлення єдиного світу та заміни стратегій суперництва діалогом, особливу роль в якому здатна зіграти Україна, стаючи мостом, що з'єднає західний і східний тип світосприйняття.

Ключові слова: цивілізація, культура, дихотомія «Схід-Захід», світогляд, онтологія, гносеологія, релігія, мистецтво, особистість, суспільство, держава.

Будь-яка національна культура і філософія як її світоглядна основа складаються під впливом комплексу причин і факторів: географічних, політичних, економічних, етнічних, релігійних тощо. Безумовно, кожній культурі властива загальна архетипічна складова, але разом з тим будь-яка культура самобутня. Не маючи на меті протиставити, і тим більше, віддати перевагу якомусь з досліджуваних феноменів, звернемося до східної та західної цивілізацій як репрезентантам двох дихотомічних традицій і простежимо основні тенденції їх розвитку та взаємопроникнення. Порівняння викладемо послідовно, використовуючи найбільш значущі критерії в області філософії, релігії, культурного та суспільно-політичного життя.

Перед тим як перейти безпосередньо до предмета дослідження, розберемося з тим, що розуміється під його операціональними поняттями. У гегелівській інтерпретації, що вважається традиційною, поняття «Схід» містить стародавні цивілізації Азії (Китай, Індія, Персія) та прилеглої до неї Північної Африки, в складі якої виділяється зендський народ (народ Заратустри), Ассирія, Вавилон, Мідія, Іран, Сирія, Фінікія, Іудея і Єгипет. Крім того, маючи на увазі християнську епоху всесвітньої історії, Г. Гегель прираховує до Сходу й ісламський світ. Таким чином, Схід представлений у нього трьома культурно-історичними центрами: китайським, індійським і близькосхідним. Рухаючись далі на Захід, ми потрапляємо із Західної Азії (Близького Сходу) в Європу. У давнину в її південній частині, на островах та півостровах Північного Середземномор'я, склалися дві цивілізації (з-поміж відомих за часів Гегеля): грецька і римська. Цей античний світ та створена вже в християнську епоху західноєвропейська цивілізація складають у філософа власне «Захід». Отже, в гегелівському трактуванні ми маємо два поняття Заходу: а) широке, що включає античність і християнську культуру західноєвропейських народів; б) вузьке, що передбачає існування лише останньої.

Компромісна точка зору представлена в роботі «Духовна ситуація часу» німецького філософа-екзистенціаліста К. Ясперса, який, подібно до О. Шпенглера, поміщає західну культуру посеред інших локальних цивілізацій, вказуючи на світовий характер історії,

властивий епосі Нового часу, а також на власні історичні коріння Заходу, пов'язані зі спадщиною юдеїв, греків та римлян.

Показово, що К. Ясперс, активно оперуючи поняттям «Захід», практично уникає поняття «Схід», говорячи про Китай і Індію як про дві самостійні сфери культурно-історичної традиції поряд з третьою – Заходом, який також виступає у нього в декількох значеннях. Перш за все, Захід – це західна культура на рубежі IV-III тис. до н.е. (вузьке значення терміну). Це гігантський історичний світ, породжений Єгиптом, Месопотамією та крито-мікенською цивілізацією, продовжений персами, юдеями, греками та римлянами в античну епоху, та звершений Візантією, Росією та Західною Європою з Америкою в християнську епоху (з примкнулою до них ісламською цивілізацією), що становить граничне значення терміну. І, нарешті, в концепції К. Ясперса присутнє й уявлення про Захід як європейську культурно-історичну традицію, прокладену греками з їх ідеями та реаліями свободи і демократії, філософії та науки.

Проблеми дихотомії «Схід-Захід» піднімалися з часів зародження цих полярних цивілізацій. Попри таку тривалу історію питання, XX і XXI століть вносять свої корективи в розуміння процесів, що відбуваються як усередині самих культурних утворень, так і в орбіті їхньої взаємодії. Феномен висхідної глобалізації та пов'язаний з нею інтернаціоналізм неминуче призводять до зміщення модусу рефлексії від протистояння (концепція «культурних кіл» О. Шпенглера, «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона та А. Тойнбі) у бік діалогізму та органічного синтезу (вчення про «коаліції культур» К. Леві-Стросса та «діалог цивілізацій» М. Хатамі). Таким чином, сформульована на початку 1930-х років Германом Гессе формула «Схід та Захід – два полюси, між якими розгойдується життя» [4, с. 215] набуває нових конотацій. Незалежно від того, як сильно розхитується цей маятник в той чи зворотний бік, завжди цікаво і корисно спостерігати за його вектором, з тим щоб глибше усвідомити власне місце в цьому світі, з одного боку, висловлюючи своє самобутнє ставлення до нього, а з іншого, зводячи міст, що з'єднує західний і східний способи буття.

Беручи до уваги концепції Г. Гегеля та К. Ясперса в якості відправних (в першу чергу зупиняючись на «трьох китах» східної цивілізації: Індії, Китаї та Японії), перейдемо безпосередньо до порівняльного аналізу, маючи на меті максимально узагальнений опис і зіставлення найбільш значущих сфер суспільно-політичного і культурного життя сучасного Заходу та Сходу. Оскільки глобалізація реалізується всіма цивілізаціями, тому вивчення взаємодії Захід-Схід є магістральним для осмислення сталості всього світу.

Першорядна і наріжна, з нашої точки зору, онтологічна відмінність досліджуваних цивілізаційних феноменів полягає в домінуванні ідеалістичних вчень на Сході та їх орієнтація на небуття: уявлення про майю (ілюзорність сприйманого матеріального світу) в індуїзмі, буддистське вчення про «пустотність обумовленого» і досягнення остаточної нірвани, недиференційована, невидима, «темна речовина» Всесвіту, «божественна пустота» посудини життя – дао в китайській традиції тощо. Взагалі, якщо говорити про світоглядну складову, то Схід відштовхується від онтологічної проблематики, в той час як Захід тяжіє до гносеології. Парменідівській принцип тотожності мислення і буття разом з декартівською формулою «я мислю, отже, я існую» проклав дорогу заперечення небуття і став маніфестом раціоналізму, який у своєму діалозі з емпіризмом завершився тріумфом останнього. Так, західна традиція у ролі ведучого критерію істини розглядає практику та націленість на результат (позитивізм, філософія прагматизму), продовжуючи й в XXI столітті розмахувати нетлінною бритвою Оккама.

Східна цивілізація, у свою чергу, робить ставку на ірраціоналізм, прояв волі, містичної інтуїції, яви тощо. Розум тут мислиться більш широко, ніж на Заході: це не стільки

людська здібність, скільки космічна сила. Істинне знання є невимовним (дао). Мудрість виражається не в гіпотезах і теоріях, не в знанні як такому, а скоріше в усвідомленні істини шляхом духовного самовдосконалення (медитативних практик). Відбувається таке прояснення рівночасно, остаточно і всеосяжно (незатямленість і чистота первісної свідомості при досягненні дао, бодхі – в буддизмі, саторі – в японському дзен-буддизмі). Істиною ж виступає саме буття, саме суще (як ноумен, а не чуттєво осяжне явище), те, що нам дане і не залежить від розуму і волі, що його пізнає. Таким чином, антропоцентрична перспектива в пізнанні зміщується в бік інтровертності та трансцендентності мислення.

Звертаючись безпосередньо до релігійних вчень, варто відзначити, що основними засадами східних релігій виступає з одного боку фаталізм (загальна зумовленість в даосизмі, воля Неба в конфуціанстві), а з іншого – невідворотна відплата не лише за вчинки, а й думки (карма в індійській традиції). Однак східній ідеї відплати в західній культурі протистоїть християнська ідея прощення, яка реалізується за допомогою відпущення гріхів через покаєння. Наш сучасник, київський філософ Н. Хамітов вважає, що «якщо Захід чимось і підноситься над Сходом, то саме ідеєю прощення. І саме ця ідея є найперспективнішою основою діалогу Заходу і Сходу. Тією основою, яка зберігається, коли всі інші «вислизують з-під ніг» [3, с. 29].

Світоглядні та релігійні патерни неминуче впливають і на більш приземлені сфери життєдіяльності. Зокрема, західному прагматизму, активності, гонитві за «благами цивілізації» на Сході протистоїть домінування думки над дією, споглядальність. Це показово демонструє принцип пасивності та недіяння («у-вей» в даосизмі, шаматха та нірвана в буддизмі, санньяса в індуїзмі), який в загальних рисах розуміється як свідоме відмова від матеріального життя і зосередження на духовному, слідування природному порядку речей і зречення від власної егоїстичної природи. Цей принцип розповсюджується на всю тканину буття, але найбільш явно проявляється у творчості. Наприклад, японські хайку і танка не вирізняються складністю форм, а складаються з тривіршів та двовіршів, що чергуються. Згадаймо також і таке унікальне явище східного мистецтва, як монохромний живопис. Дуже влучно про нього написав відомий японський філософ Судзукі Дайсецу: «Художник не прагне до реалізму. Сенс сумі-е – примусити дух предмету рухатися вздовж паперу. Кожен мазок пензля повинен пульсувати в такт живій сутності. Тоді й пензель стає живим. Малюнок сумі-е бідний, бідний за формою, бідний за змістом, бідний за реалізацією, бідний за матеріалом, але все ж-таки ми, східні люди, відчуваємо в ньому присутність якогось рушійного духу, що якимсь таємничим чином ширяє навколо штрихів, точок і різного роду тіней, вібруючи, передає їм ритм живого дихання» [10, р. 280]. За словами Судзукі, потрібно «привести розум у відповідність до порожнечі, або таковості, і тоді людина, що споглядає предмет, перетворюється в сам предмет» [9, р. 36]. Уявлення про загальну пов'язаність, загальну спорідненість речей робило це можливим. Коли злиття з об'єктом досягнуто, не потрібно докладати зусиль, пензлик буде носитися сам по собі (недарма художники називають його «живим», «танцюючим» або «жвавим» пензлем). Це і є метод «у-вей». Судзукі говорить: «Пензель виконує роботу незалежно від художника, який лише дозволяє йому рухатися, не напружуючи свій розум. Лишень логіка або рефлексія встануть між пензлем і папером, весь ефект зникне» [10, р. 280].

Таким чином, модус східної творчості визначається мінімалізмом форм, умовністю, образністю, символізмом, декоративністю, синтезом різних видів мистецтва, «позачасовістю» тематики, сталістю художніх традицій. У свою чергу, Захід тяжіє до диференціації художніх форм, видів, жанрів, віддзеркалення епохи в актуальній для часу тематичі та ідейному змісті, еkleктиці, розхитуванні традицій, різноманітності та швидкій зміні стилів і течій.

І наостанок, звернемося до важливої сфери відносин держави та особистості. В даному аспекті західне суспільство є автономним від держави. З упевненістю можна стверджувати, що в більшості країн даного цивілізаційного регіону склалися формації, які заведено вважати розвиненими цивільними спільнотами. Вони характеризуються автономією, демократією, свободою та конституційним захистом особистості за допомогою закону, що гарантує взаємну відповідальність в громадських справах через наявність рівних прав і обов'язків. У східній цивілізаційній матриці держава підпорядковує собі суспільство. Більш того, суспільства поза державою та її контролем не існує (конфуціанський принцип «сім'я – це маленька держава, а держава – це велика сім'я»). Принцип автономії вільної від держави та соціальних спільнот особистості або розмитий, або відсутній. Людина прагне включитися в наявну систему соціальних спільнот і «розчинитись» у ній. На відміну від західного громадського «сподівання» на здійснення соціальної рівності або суспільства рівних можливостей, на Сході діє принцип вирівняльної справедливості, згідно з яким статус людини в суспільстві визначається радше не походженням, зв'язками, грошима, а службовою ретельністю. Відповідно до цього ж принципу адміністративні території всередині держави повинні контролюватися верховною владою, має існувати центральне регулювання економіки та державна монополія на надра. Держави східного типу засновані на принципі «священної справедливості», свобода не усвідомлюється як індивідуальна, а лишень як колективна, як свобода народу в цілому. Вільною людина вважає себе, коли вільна її країна, держава, а оскільки народу належить тільки колективна доля, не можна врятуватися одному, а лиш усім разом. Державність є сакралізованою і сприймається суспільством як найвища цінність [2, с. 6].

На сьогодні ми можемо спостерігати взаємопроникнення західної та східної культур. І попри те, що поки більш помітною є американізація та європеїзація Сходу, слов'янська культура ввібрала в себе обидва типи світосприйняття (в першу чергу це відноситься до української традиції). Кордоцентризм, екзистенціальність та інтровертність – ось ті риси, які ріднять українську філософію зі східною. І навіть, як писав О. Кульчицький, «наш персоналізм набагато більш, ніж у Західній Європі, був спрямований у бік інтровертного поглиблення, у внутрішній світ особистісного переживання» [6, с. 51]. У релігійному ж відношенні нашої ментальності властивий переважно християнський характер, і тут вона закономірно тяжіє до західної цивілізаційної парадигми.

Проблема міжцивілізаційних взаємодій Заходу і Сходу належить до тих, чий зміст і рівнева організація з часом набувають нової наповненості та актуальності, а значить не може бути вирішена у повному обсязі й остаточно. Автором лише були розставлені основні акценти й намічені шляхи їх можливого розвитку та подальшого вирішення. Наприклад, більш пильної уваги вимагають такі феномени культури сучасного світу як трансформація культурної ідентичності та дехристиянізація свідомості Заходу. Криза християнської цивілізації з супровідними процесами ісламізації є неминучим наслідком глобальної демографії та екуменізму (анклавного проживання представників різних етнокультурних та конфесійних груп): «Західна цивілізація ще зберігає виклик решті світу і з'єднується з іншими культурами шляхом свого впливу на них. Але сама вона починає ззовні піддаватися виклику нових лідерів Азії, а також внутрішньому виклику тих верств населення, які не вписалися в західні суспільства, тримаються за норми своїх спільнот і не відчують себе громадянами країн, в яких живуть» [8, с. 67].

Не була також порушена пов'язана з вищезгаданою проблема сучасної міфотворчості, що формує в суспільній свідомості особливий комплекс культурної ксенофобії (наприклад, ісламофобії), що постає в масовій свідомості як боротьба «всесвітнього добра»

з «всесвітнім злом». Образ цієї міфічної «битви на смерть» часто втілюється в життя камікадзе – смертниками, які діють, на їхнє переконання, «від імені Бога та в ім'я Бога». Думається, що подолання боязні чужої культури має здійснитися через діалог культур, через визнання та осмислення Іншого. Саме сходження в кожній «точці» простору і часу культур Сходу і Заходу, і взагалі – багатьох культур, є умовою становлення єдиного світу на полікультурній основі [1].

Події в сучасному світі розвиваються більш стрімко, ніж це було ще пару десятиліть років тому, а тому кожен новий виток історії породжує все більшу кількість питань. Слід також зазначити, що дослідники неминуче будуть відчувати обмеженість своїх можливостей, оскільки дана проблематика виводить вченого за межі його вузькопрофесійних компетенцій, а значить, тим актуальнішим постає питання розвитку міждисциплінарних підходів. Ситуація ускладнюється і тим, що Схід та Захід занадто неоднорідні та багатогранні в рамках суто внутрішнього укладу, а тому спроби узагальненого аналізу подібні до намірів осягнути неосяжне.

Дихотомія думки, не перетворюючись на антагонізм, здатна привести до плідного взаємопроникнення західної та східної цивілізацій. Різниця східної та західної культур обумовлює і їх єдність. Немає Сходу без Заходу, і немає Заходу без Сходу, подібно до того як інь не може існувати без ян, оскільки вони, взаємоперетікають та допомагають розуміти один одного через власні протилежності та суперечності. Оскільки ціле – це завжди взаємодія різного та єдність протилежностей, які функціонально доповнюють одна одну.

Сучасний світ стає все більш тісним, держави та національності розмиваються, а взаємодії між народами-носіями різних культур та світоглядів посилюються. Процеси глобалізації розширюють міжкультурний простір. Відкриваючи шляхи для обміну інформацією та ресурсами (включаючи основний – людський), вони, з одного боку, дарують надію на здобуття цим світом своєї цілісності, завершеності, реалізацію ідеї світового екуменізму, єдиної цивілізації, орієнтованої на спільне проектування майбутнього і розв'язання загальнолюдських проблем, але, з іншого, несуть загрози міжнаціональних та міжрелігійних конфліктів. Однак, поряд з такими штучно вирощеними конфліктами та війнами, новим національним гімном для все більшої кількості людей стає пісня Джона Леннона «Imagine». Так само, як багато хто не вірив в падіння Берлінської стіни, співпрацю США та Японії після ядерних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі, так колись Р. Кіплінг стверджував: «Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох» [5]. Але сьогодні, через 130 років з моменту написання «Балади про Схід і Захід», можна з упевненістю констатувати факт, що імперські ідеології (в першу чергу, колоніальні) зазнають краху, зростання надцивілізаційної загальнолюдської самосвідомості призводить до того, що, з одного боку, «на вершині своєї могутності Захід стикається з незахідними країнами, у яких досить прагнення, волі та ресурсів, щоб надати світу незахідне обличчя» [7, с. 407], а з іншого, актуалізують свою місію країни слов'янського регіону (включаючи Україну), стаючи мостом, що з'єднає західний і східний тип світосприйняття.

Список використаної літератури

1. Абраамян Г.А. Противостояние Запад-Восток как главная цивилизационная ось современности. *Путь Востока. Универсализм и партикуляризм в культуре* : материалы VIII Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Санкт-Петербург, 2005. Вып. 34. 12 с.
2. Борзова Е.П., Бурдукова И.И. *Культура и политические системы стран Востока*. Санкт-Петербург : СПбКО, 2008. 380 с.

3. Історія філософії : проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології / Н.В. Хамітов та ін.; під ред. Н.В. Хамітова. Київ : КНТ, 2016. 396 с.
4. Каралашвили Р.Г. Паломничество Гессе в страну Востока. *Восток - Запад : Исследования. Переводы. Публикации* / редкол.: Л.Б. Алаев и др. Москва : Наука, 1982. С. 174–215.
5. Кіплінг Р. Балада про Схід і Захід / в перекладі Максима Стріхи. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kipling&page=kipling04> (дата звернення: 17.04.2019).
6. Кульчицький О. Світовідчужання українця. *Українська душа*. Зб. наук. праць / відп. ред. В. Храмова. Київ : Фенікс, 1992. С. 48–51.
7. Тойнбі А. Дж. Цивілізація перед судом історії: збірник / пер. с англ. І.Е. Киселевой. Москва : Айрис-прес, 2003. 592 с.
8. Федотова В.Г. Модернізація «другой» Європи. Москва : Інститут філософії РАН, 1997. 255 с.
9. Suzuki D.T. Zen and Japanese Culture. New Jersey : Princeton University Press, 2001. 608 p.
10. Suzuki D.T. Zen Buddhism: Selected Writings / ed. by W. Barret. New York : Doubleday, 1996. 396 p.

EAST AND WEST: TWO WAYS OF WORLD-VIEW ON THE MARGINS OF MILLENNIUMS

Andrii Synakh

Sumy State University,

Faculty of Foreign Philology and Social Communications,

Department of Philosophy

Rimsky-Korsakov str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

The research is aimed not at the traditional study of historical connotations and paradigms, but, above all, at the synergistic component of the superstructural mechanisms, notably the comprehension of the most significant metaphysical determinants that have an essential impact on all spheres of the socio-political and cultural life of the modern West and East.

Despite the uneven development of globalization and all the drama of conflicts and collisions generated by it, the current tendencies lead humanity to the formation of a united world and a substitute for rivalry strategies by dialogue, with a special role in which Ukraine can play, becoming a bridge connecting the western and eastern type of world perception.

Key words: civilization, culture, East-West dichotomy, world-view, ontology, gnoseology, religion, art, personality, society, government.